

Zemřel Jiří Musil – osamělý běžec překračující hranice české sociologie

V neděli 16. září v nedožitých pětadesáti letech zemřel Jiří Musil, jeden z nejvýznamnějších českých sociálních vědců druhé poloviny 20. století. Byl-li však označován za nestora naší sociologie, nebylo to úplně přesné. Musil jednak hranice sociologie výrazně překračoval, a to i v mezinárodním měřítku, především však po většinu svého života stál na samém okraji české sociologické obce, kterou nebyl plně přijímán a o jejíž přijetí nejspíš ani nestál. Důvodem přitom rozhodně nebylo, že by jeho dílo bylo sociologicky nevýznamné, právě naopak.

Musil se narodil v Moravské Ostravě 20. února 1928 a jeho židovský původ předurčil trpké zkušenosti v období druhé světové války. Třebaže jej adoptoval nevlastní otec, strávil rok v koncentračním táboře a teprve po skončení války mohl maturovat a nastoupit na pražskou Filosofickou fakultu. Na fakultě si zvolil sociologii a filosofii, poznal Josefa Krále a další představitele pražské sociologické školy, nicméně v průběhu jeho studia sociologie jako obor musela zaniknout. Musil byl jedním z vůbec posledních jejích absolventů; doktorát obhájil v roce 1952 na základě práce *Methodologické problémy u Maxe Webera*, oponenty však již museli být filosofové Ludvík Svoboda a J. B. Kozák – sociologové museli fakultu a v řadě případů i svoji rodnou zemi opustit.

Nástup do zaměstnání se stigmatem zapovězeného oboru i nevhodného původu nebyl ovšem pro Musila snadný. Místo našel v pražském Ústavu hygieny, kde se věnoval sociální statistice, a teprve na konci padesátých let se mohl odvážit o jistý návrat k sociologii. Bylo to jednak prostřednictvím sociálně-hygienických studií (struktury) města, v nichž (zpočátku implicitně) uplatňoval přístupy chicagské školy, jednak v rámci komplexně pojímané demografie, kde se vedle diferenciaci městského a venkovského obyvatelstva zabýval rovněž tematikou rodiny a v neposlední řadě diskusí nad populačním vývojem antického Říma. Prostřednictvím komparativních studií o populačním vývoji a struktuře obyvatelstva Prahy v meziválečném období a po nástupu komunistického režimu Musil pronikl i do mezinárodní akademické obce a jeho díla byla publikována také v Německu, Itálii, Spojeném království a Švýcarsku. Srovnatelné postavení tehdy nezískal asi žádný jiný český sociální vědec.

Musil mezitím přešel do Výzkumného ústavu výstavby a architektury (1958) a na hygienické fakultě UK obhájil kandidátskou práci (1961). Obnovující se česká sociologie šedesátých let jej však nepřijala, respektive zůstal na jejím okraji. Důvodem bylo to, že sociologie města se ještě nestala velkým tématem (teprve v sedmdesátých a osmdesátých letech se jí začali věnovat Jiří Večerník a Petr Matějů), „nevhodná“ byla i Musilova orientace na chicagskou školu (teoretickým zázemím šedesátých let byl spíše strukturní funkcionalismus kombinovaný s marxismem). Především však patřil mezi pretendenty „staré“ sociologie,

pro něž až na malé výjimky zůstaly dveře zavřené. Mělo to nicméně i své výhody, Musil se v šedesátých letech „nezkompromitoval“ sociologickou prací a nepůsobil v žádném ústředním pracovišti, proto nebyl postížen v rámci normalizačních čistek. Stačil naopak vydat knihy *Sociologie soudobého města* (Svoboda, Praha 1967) a *Sociologie bydlení* (Svoboda, Praha 1971) a později i své vrcholné dílo *Urbanizace v socialistických zemích* (Svoboda, Praha 1977). Musil v nich propojil důkladnou teoretickou diskusi s analýzami empirického materiálu a v oblasti sociologie města a bydlení se stal nejen nejvýznamnějším českým badatelem, ale jeho díla se dočkala také zahraničních překladů.

Zatímco v sedmdesátých letech Musil mohl bohatě publikovat (i v zahraničí) a udržovat kontakty s cizinou, následující dekáda přinesla politicky motivovaná omezení. Musil přešel na fakultu architektury ČVUT (1983) a stáhnout se do ústraní, využil toho nicméně k prohloubení a systemizaci svých dřívějších úvah. Očekával zvýšení zájmu o sociální ekologii, k němuž přes věcné důvody nedošlo, a začal spolupracovat s historiky a historickými demografy, což vedlo k zásadním syntézám *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (Mladá fronta, Praha 1996; spoluautoři L. Fialová, P. Horská, M. Kučera, E. Maur a M. Stloukal) a *Zrod velkoměsta* (Paseka, Praha – Litomyšl 2002; spoluautoři P. Horská a E. Maur).

Po roce 1989 Musil patřil mezi nejréspektovanější osobnosti českých sociálních věd, což se promítlo do jeho jmenování ředitelem obnoveného Sociologického ústavu ČSAV (1990), habilitace ze sociologie na fakultě sociálních věd UK (1991) a profesury demografie na přírodovědecké fakultě UK (1995). Ani tehdy Musil nicméně do české sociologické obce plně nevstoupil a často oprávněně ji kritizoval prostřednictvím srovnání s maďarskou a polskou sociologií. Většinu akademiků vytykal uhýbání před velkými otázkami i odtrženost od aktuálních společenských problémů, stejně jako nedostatečné kontakty se světovou sociologickou obcí. Dal proto přednost profesuře na Středoevropské univerzitě (1992), jíž zůstal věrný i po jejím nuceném přesunu do Budapešti a Varšavy. V Praze výrazněji působil jenom prostřednictvím organizace gellnerovských seminářů (ve spolupráci s Petrem Skalníkem a později také Alenou Miltovou) a svým intelektuálním vlivem.

Musilovým pozdním, rozhodně však ne nevýznamným zájmem se staly dějiny české sociologie, které chápal jako splacení dluhu vůči předchozím (hlavně meziválečným) pracovníkům a současně jako interpretační rámec problémů a nedostatků soudobé české sociologie i dalších společenských věd. V tomto smyslu se zapojil do práce na projektu *Dějiny a současnost české sociologie*, který realizuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., od roku 2010. Usiloval o pozitivní zhodnocení významu pražské sociologické školy a ve své poslední studii nastínil českou recepci chicagské sociologické školy (článek dopsaný sotva týden před autorovým skolem vyjde v časopise *Lidé města*). Jeho dalším plánem bylo upozornit na význam německých sociologů, především emigrantů před nacismem, působících ve třicátých letech v Československu, toto velké a prakticky neznámé téma mu však již bylo upřeno.

Přestože Jiří Musil dosáhl vysokého věku a byl těžce nemocen, do poslední chvíle nepřestával akademicky pracovat. Patřil mezi ty, pro něž sociologie nebyla jenom obživou a pracovní náplní, ale především posláním – proto se snažil dělat a inspirovat takovou sociologii, která by neuhýbala před velkými společenskými problémy, proto (jemně a s porozuměním) kritizoval jiné přístupy. Jsme rádi, že jsme Jiřího Musila měli, a jsme vděční za to, že jsme s ním mohli osobně spolupracovat; a pokud v rámci české sociologie vlastně nikdy nezískal klíčové postavení, považujeme to za namnoze symptomatické. Škoda pro českou sociologii, chvála Musilovu odkazu.

Zdeněk R. Nešpor

Vzpomínky na inspirující vlivy profesora Jiřího Musila

Profesor Jiří Musil byl laskavý a inspirující kolega. Na vědecké cestě mne, podobně jako bezesporu řadu svých kolegů a žáků, mnohokrát ovlivnil. V souvislosti s jeho nedávným odchodem jsem se o Musilově dlouhodobém vlivu rozhodl napsat několik osobních vzpomínek. Domnívám se, že právě jejich prostřednictvím mohu vhodně dokumentovat význam Jiřího Musila a jeho díla (za pomyslnými hranicemi jeho mateřského oboru – sociologie, i v rámci sociální geografie).

Jako mnozí jiní kolegové mé generace jsem se s vědeckým myšlením Jiřího Musila seznámil koncem šedesátých let minulého století, při četbě jeho vlivné knihy o sociologii města [Musil 1967]. Právě tato kniha mě na cestě výzkumným terénem sociální geografie a příbuzných disciplín nejednou, resp. opakovaně pomohla. V září 1968 jsem emigroval do Nizozemska a své magisterské studium na Státní univerzitě v Groningenu jsem zakončil diplomovou prací o socioekonomické suburbanizaci okolí Groningenu. Musilovo *exposé* výzkumných zkušeností chicagské školy a sociální ekologie města bylo pro mne nejen podnětné, ale *de facto* mi diplomovou práci pomohlo dokončit. Při následném konkurzním řízení na místo asistenta na katedře sociální geografie Amsterodamské univerzity v roce 1972 jsem uspěl mimo jiné díky znalostem, které jsem z Musilovy knihy načerpal, ale také zásluhou mnohých podnětů, k nimž jeho kniha přímo vybízela. Spojit Musilem diskutované sociálně-ekologické hypotézy s myšlením Torstena Hägerstranda [Hägerstrand 1970] byla výzva, které nešlo odolat. Musím poznamenat, že členové tehdejší amsterodamské katedry se ve svých výzkumných aktivitách věnovali hlavně sociální ekologii Amsterodamu a jeho regionu. Proto považovali můj pohled na vývoj sociální ekologie, který jsem získal z knihy Jiřího Musila, za určitý přínos pro katedru a já uspěl v konkurzním řízení.

Další vzpomínka na inspirující vlivy Jiřího Musila je spojena s druhou polovinou sedmdesátých let. Tehdy, po vydání knihy Raye Pahla [Pahl 1975] o urbánní